

Arnout van Cruyningen

Stadhouders in de Nederlanden

VAN

HOLLAND TOT VLAANDEREN

1448 - 1879

Stadhouders in de Nederlanden

ARNOUT VAN CRUYNINGEN

Stadhouders in de Nederlanden

Van Holland tot Vlaanderen 1448-1879

Omniboek

De illustraties zijn afkomstig uit de collectie van het Rijksmuseum te Amsterdam, behalve die op pagina's 13, 81, 82, 94, 96 (Bibliotheek van het Vredespaleis, Den Haag), pagina 32 (Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona), pagina 38 (publiek domein), pagina 89 (Amsterdam Museum, Amsterdam), pagina 99 (Nationaal Militair Museum, Soesterberg), pagina 142 (Österreichische Nationalbibliothek, Wenen) en op pagina 153 (Nationaal Archief, Den Haag).

© Uitgeverij Omniboek, 2017
Postbus 13288, 3507 LG Utrecht
www.omniboek.nl

Ontwerp omslag en binnenwerk www.garage-bno.nl
Omslagbeeld *Vier generaties van de prinsen van Oranje: Willem I, Maurits en Frederik Hendrik, Willem II en Willem III, Pieter Nason*, ca. 1660-1662. Olieverf op doek. Rijksmuseum, Amsterdam. De afbeelding is gespiegeld.

ISBN 9789401909235
ISBN e-book 9789401909242
NUR 680

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

Inhoud

	Inleiding	6
1	Onder Bourgondiërs en Habsburgers	10
2	Namens en tegen de koning	46
3	Dienaar van de Staten	100
4	Hoogheid	118
5	Na de scheiding	134
6	'Geen blijder Maer'	148
7	'Roemrijke omwenteling'	156
8	Omstreden erfenis	166
9	'Eminent hoofd'	178
10	Garantie en ondergang	194
11	'Geen Willem de Zesde'	216
	Chronologie	230
	Noten	232
	Bronnen en literatuur	238

Inleiding

Het woord ‘Stadhouder’ is een vertaling van het Franse *Lieu-tenant*, letterlijk ‘Plaats-houder’. Het is ontleend aan het Middelnederlandse woord *stat*, dat plaats betekent. (Vergelijk het archaïsche ‘in stede van’; het Engelse ‘*instead of*’ en het Duitse woord *statt*.) Een stadhouder of stedehouder is dus een plaatsbekleder, een plaatsvervanger van het hoogste gezag. In de middeleeuwen stelden de graven van Holland, ook omdat ze over nog meer gebieden regeerden, al een of meer raadsheren aan die het land tijdens een periode van de afwezigheid van de landsvorst moesten ‘bewaren’. De Bourgondische hertogen die vanaf de eerste helft van de vijftiende eeuw over steeds meer gewesten in de Nederlanden regeerden, stelden eveneens plaatsvervangers aan. Door hun veelvuldige afwezigheid werd het in plaats van een incidentele, tijdelijke aanstelling een permanent ambt. Hertog Filips ‘de Goede’ van Bourgondië benoemde op 22 mei 1448 zijn raadsheer Jan van Lannoy tot zijn ‘lieutenant’ in Holland, Zeeland en West-Friesland. In de Hollandse administratie werd ‘lieutenant’ vertaald met ‘stedehouder’, en zo voor het eerst gebruikt om de plaatsvervanger van de vorst aan te duiden. Alle stedehouders/stadhouders die sindsdien door Filips de Goede en zijn opvolgers, Bourgondiërs en Habsburgers, zijn benoemd in de Nederlanden worden in de eerste twee hoofdstukken van dit boek ten minste vermeld en in veel gevallen kort geportretteerd.

Het bewind van Filips II, die in 1555 zijn vader Karel V in de Nederlanden opvolgde, vormt een overgangstijd, met stadhouders die hem trouw dienden, stadhouders die oppositie tegen hem voerden en ten slotte stadhouders die hun gezag niet meer aan hem ontleenden. Ze komen aan de orde in hoofdstuk 2. Prins Willem van Oranje doorliep alle genoemde fasen. Hij werd in 1559 door Filips II benoemd tot stadhouder, stelde zijn functie in 1567 ter beschikking, en werd vervolgens in 1572 door de vrije Statenvergadering in Dordrecht erkend als ‘stadhouder van de koning’, totdat ook de laatste formele, steeds fictievere banden met Filips II in 1581 werden doorgesneden. Terwijl de Zuidelijke Nederlanden al dan niet vrijwillig terugkeerden onder het bewind van de Habsburgers, maakten uiteindelijk zeven Nederlandse

gewesten zich daarvan los en vormden op basis van de Unie van Utrecht uit 1579 een duurzaam bondgenootschap dat zich improviserenderwijs ontwikkelde tot de ‘Republiek der Verenigde Nederlanden’. In het Zuiden, in de Spaanse, later Oostenrijkse Nederlanden werd de centralisatiepolitiek van de Habsburgers die mede had geleid tot de Opstand, met kracht voortgezet. Hier verloor het gewestelijke stadhouderschap steeds meer aan betekenis en verdween ten slotte vrijwel geheel. Het centraal gezag onder leiding van de gouverneur-generaal in Brussel maakte tot 1794 op aanwijzing van de Habsburgse heerser in Wenen de dienst uit. Alle Habsburgse stadhouders worden vermeld in hoofdstuk 5.

De overige hoofdstukken zijn gewijd aan de stadhouders in de Verenigde Nederlanden. In het Noorden, in de ‘Verenigde Provinciën’, bleef het stadhouderschap na de ‘verlating’ van Filips II bestaan, maar kreeg het heel nieuwe vormen en betekenissen. Aanvankelijk was niet duidelijk bij wie of wat de soevereiniteit berustte en wie de stadhouders in de diverse gewesten moest be-

Stoel voor de erfstadhouder van Groningen, circa 1766-1767 vervaardigd voor prins Willem V. De stoel, afkomstig uit het Hof Provinciaal van Groningen, is op de bovendorpel voorzien van het gekroonde wapen van Groningen en op de rug is in reliëf het wapen van de Prins van Oranje en Nassau geborduurd. (Rijksmuseum, Amsterdam)

noemen. De Staten-Generaal merkten zich na de dood van Willem van Oranje aan als ‘de hoogste Overheid van den Lande’. Maar na het mislukte bewind van de Engelse graaf van Leicester en diens vertrek in 1587 werd steeds duidelijker dat de Staten van de gewesten zich als de soevereinen van die provincies beschouwden. Alleen zij hadden het recht om een stadhouder aan te stellen. Het bleef ook in principe een gewestelijk ambt, met kleine of grote verschillen, meer of minder bevoegdheden, per provincie. Een ingewikkelde, unieke functie, met niets te vergelijken, geen koningschap en geen presidentschap. ‘Staatsrechtelijk merkwaardig: immers een mengvorm van vorstelijk en ambtenaarlijk gezag, een crux voor de juridische theorie’ (Kranenburg). Een ‘instelling *sui generis*, net als de hele Republiek een improvisatie die meer dan twee eeuwen voortduurde, vlees noch vis’ (Rowen). ‘Geen vorst en geen onderdaan of beiden tegelijk: hij stond onder, naast en boven de Staten’ (Fruin). Een positie die kon worden beperkt of versterkt, een ambt dat men lange tijd ook onbezet kon laten. Holland en de meeste andere gewesten beleefden twee ‘stadhouderloze tijdperken’. Alleen Friesland heeft in de zeventiende en achttiende eeuw altijd een stadhouder gehad. De ‘Friese tak’ van het Huis Nassau bracht niet alleen de achttiende-eeuwse erfstadhouders van alle provincies voort, maar ook de latere koningen der Nederlanden.

De laatste stadhouder in de Verenigde Provinciën die niet tot het Huis Nassau behoorde was de graaf van Nieuwenaar, die in 1589 overleed. Sindsdien traden alleen Nassaus, en in Holland, Zeeland en Utrecht uitsluitend de prinsen van Oranje op als stadhouder. Ze combineerden de gewestelijke stadhouderenschappen doorgaans met een aantal generaliteitsfuncties. Maar belangrijker dan hun bevoegdheden was waarschijnlijk het ‘erfcharisma’ van de Oranjes, hun symbolische rol als leden van een geslacht dat zich vanaf Frederik Hendrik steeds vorstelijker ging gedragen en schitterende huwelijken wist te sluiten. De invloed die de stadhouder kon uitoefenen hing ook sterk af van de persoonlijkheid van degene die het ambt bekleedde en was daarnaast afhankelijk van de politieke omstandigheden. In zijn in 1787 gepubliceerde historische verhandeling over het stadhouderschap stelde Jan Wagenaar: ‘Nu de Staten de enige wettige hoge Overheid van het land blijven, hetzij ze met of zonder Stadhouder regeren, komt de bewilliging van het Volk in ’t allerminst niet te pas tot de aanstelling van eenen Stadhouder.’ De praktijk wees anders uit. De stadhouder kon voor de bevolking fungeren als belangrijke identificatiefiguur en als noodzakelijk, samenbindend element in de losse confederatie van soe-

vereine provincies. In een ‘catechismus’ uit 1786 wordt de vraag ‘Wat is dan het Stadhouderschap?’ als volgt beantwoord:

‘Het is die Waardigheid, welke, door de Hoge Overheid dezer Landen, opgedragen zynde aan de Prinsen uit het doorlugtig Huis van Oranje en Nassauw, deze Vorsten stelt aan ’t Hoofd van ’s Lands Oppermagtige Staatsvergaderingen; zo dat zy voorzien zyn van veelerlei Rechten en Voorrechten, het Kapitein-Admiraal-Generaalschap, of Opperbevel over de Land en Zeemagt van den Staat, bekleeden. Deze Waardigheid is sedert 1747 en 1748 in ’t Huis van Oranje erflyk verklaard; en daar door bezitten de Prinsen, als Stadhouders, het vereischte gezag tot gepasten invloed op de zaken van ’t Hoog Bestuur; van den Godsdienst; en van de uitoeffening van ’t Recht: en het zelve dient dus ter bewaring van de Staatsgesteldheid en onafhanklykheid, en van de Burgerlyke en Godsdienstige Vryheid dezer Republiek. In deze betrekking is een ieder aan die Vorsten de vereischte eerbied en hoogachting verschuldigd.’

Het complexe staatsbestel van de Republiek was gebaseerd op een document dat eigenlijk volstrekt ongeschikt was om als grondwet te dienen, de Unie van Utrecht. Juist dankzij de uiterst vage bepalingen was het bestel echter zo flexibel dat het zowel ruimte liet voor stadhouderloze tijdperken als voor het stadhouderlijk stelsel zoals dat zich in de tweede helft van de achttiende eeuw manifesteerde. Daar stond tegenover dat het bestel niet in staat of bereid bleek tot fundamentele hervormingen. Het raakte steeds meer vermolmd en zeeg in 1795 dan ook betrekkelijk snel ineen. In de jaren daarna kwamen die hervormingen onder auspiciën van de Fransen wel tot stand en zag de nationale eenheidsstaat het licht, maar ging de onafhankelijkheid ten slotte geheel verloren.

Bij het herstel van de onafhankelijkheid in de laatste maanden van 1813 koos men nadrukkelijk niet voor een terugkeer van het erfstadhouderschap en de gewestelijke soevereiniteit maar voor een gecentraliseerd monarchaal bestel onder een soevereine Oranjevorst. Die vorst ging ook regeren over het groothertogdom Luxemburg en daar kon hij zich laten vertegenwoordigen door een prins van den bloede met de titel ‘stadhouder des konings’. Koning-groothertog Willem III stelde in 1850 zijn broer als zodanig aan. Tot zijn overlijden in 1879 oefende prins Hendrik der Nederlanden die functie uit en hij is daarmee in hoofdstuk 11 de laatste stadhouder die in dit boek besproken wordt.

HOOFDSTUK 1

Onder Bourgondiërs en Habsburgers

Halverwege de vijftiende eeuw werden de meeste Nederlanden geregeerd door Filips III (bijgenaamd 'de Goede'), hertog van Bourgondië. De Bourgondische hertogen stamden uit het Huis Valois, een tak van het Franse koningsgeslacht Capet. Zij voerden een succesvolle uitbreidingspolitiek en verwierven in de late middeleeuwen door huwelijk, aankoop, verovering en vererving de meeste graafschappen en hertogdommen die samen de Nederlanden vormden. Hertog Filips de Goede, die in 1419 opvolgde, zette deze politiek voort. Hij voegde onder meer Brabant en Holland toe aan zijn bezittingen en probeerde het bestuur te centraliseren. Zo stelde Filips de Goede een 'Grote Raad' en een kanselier aan, die hem moesten bijstaan in het algemeen bestuur, en benoemde hij in de diverse gewesten stadhouders als zijn plaatsvervangers. Daarbij volgde hij het voorbeeld van de Franse koningen die zich in de veertiende eeuw door de voortdurende dreiging van Engelse legers gedwongen hadden gezien om in wat meer afgelegen gebieden lieden te benoemen die hen ter plaatse konden vervangen. De bevoegdheden van deze functionarissen beperkten zich niet tot militaire zaken maar strekten zich ook uit tot bestuur en rechtspraak. Deze gouverneurs werden aangeduid als 'lieutenant-général du roi'. *Lieu tenant*, wat letterlijk 'plaats-houder' betekent, met de toevoeging 'général' om aan te geven dat het hier ging om 'generale', volledige vervanging. Ook de Hollandse graven lieten zich wanneer zij lange tijd in hun andere landen, Henegouwen en later Beieren, verbleven in Holland vervangen door raadsheren. Zij kregen een tijdelijke aanstelling om 'onse lande, heerlichede ende saken te bedriven ende te bewaren van onser wegen in alre manieren als of wy selve jegenwoordigh waren'.¹ Die aanduidingen werden meestal gebruikt: 'bewaren' en 'bewarers'. De Bourgondische hertogen stelden in hun Nederlanden eveneens plaatsvervangers aan. In een van de eerste aanstellingsbrieven die Filips de Goede uitvaardigde was in 1425 sprake van 'een vicaris off stedehouder', maar beide termen werden in de jaren daarna niet gebruikt voor zijn plaatsvervangers in Holland en Zeeland. Een of meer getrouwen van de hertog traden op als 'capiteyns en oeverste

bewarers' (hoogste bewaarders).² Nadat Jacoba van Beieren in 1433 formeel afstand had gedaan van de grafelijke waardigheid benoemde hij Hugo van Lannoy tot 'overste', hoofd van zijn bestuursraad. Daarna fungeerde Willem van Lalaing als 'gouverneur' in Holland en Zeeland. De eerste plaatsvervanger van de vorst die werd aangeduid als 'lieutenant' en in de Dietstalige administratie als 'stedehouder' was echter de Vlaamse edelman Jan III van Lannoy (1410-1493), een zoon van Jan II van Lannoy (Jean de Lannoy) en Johanna van Croÿ (Jeanne de Croÿ). Zijn familie was afkomstig uit het Franstalige deel van het graafschap Vlaanderen en speelde sinds 1290 een belangrijke rol in het graafschap Henegouwen en andere Nederlandse gewesten. Op 22 mei 1448 benoemde Filips de Goede hem tot '*notre lieutenant en nosdiz pais, contez et seigneuries de Hollande, Zellande et Frise*', wat vertaald werd als 'stedehouder myns genadichs heeren van Bourgonjen in synen landen van Holland, Zeeland ende Vriesland'.³ Drie jaar na deze benoeming werd hij opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies. Jan van Lannoy bleef stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland tot 1462. Enkele jaren later kwam hij in conflict met de zoon en opvolger van Filips de Goede, Karel de Stoute, en moest hij zelfs even vluchten, maar het kwam al snel weer tot een verzoening. Als kamerheer en diplomaat diende hij op hoge leeftijd nog onder Maximiliaan van Oostenrijk.⁴ Vanaf 1452 werd aan de titel stadhouder het woord 'generael' toegevoegd: stadhouder-generaal of algemeen stadhouder. De stadhouder bleef uiteraard 'plaatshouder' van de vorst, maar in de tweede helft van de vijftiende eeuw werd hij steeds vaker aangeduid als stadhouder van een gewest: de term 'verzelfstandigde'. Een stadhouder zat de bestuursraad voor, was tevens opperscheidsrechter en voorzitter van het hoogste rechtscollege, en voerde diplomatieke missies uit. Daarnaast vervulde hij een belangrijke militaire rol. De stadhouder stond aan het hoofd van de troepen en was verantwoordelijk voor rekrutering en bewapening.

In al de Nederlanden, destijds de 'landen van herwaerts over' oftewel '*pays de par deça*' genoemd, ontstonden vroeg of laat mechanismen om de macht van de landsheer in toom te houden. De landsheer kon zijn bewind niet voeren zonder enige vorm van instemming van degenen over wie hij regeerde. Vooral als er geld nodig was, riep hij vertegenwoordigers van zijn onderdanen samen. Die vertegenwoordigers waren de drie zogeheten standen of stenden: de hoge geestelijkheid, de adel of ridderschap en als derde stand vertegenwoordigers van de steden. De Franse benaming *é(s)tats* werd vertaald met 'Staten'. De standenvergadering had niet in alle hertogdom-

Filips III (1396-1467), bijgenaamd de Goede, hertog van Bourgondië, graaf van Holland en Zeeland, enz.

men en graafschappen precies dezelfde vorm, maar overal domineerde de adel, die ook de belangen van de boeren moest behartigen. Adellijke vertegenwoordigers behoorden tot een oud geslacht met omvangrijke grondeigendommen in het gewest, of bezaten op zijn minst een heerlijkheid. De geestelijke stand werd meestal vertegenwoordigd door de prelaten van grote abdijen; leden van bedelorden en lagere geestelijken kwamen niet in aanmerking. De ‘derde stand’ bestond in feite uit vertegenwoordigers van het gegoede stadspatriciaat, de handeldrijvende burgerij. In principe kwamen de Staten slechts bijeen op bevel van de landsheer, die hen meestal opriep om te onderhandelen over beden en subsidies. Beden waren verzoeken aan de onderdanen van een of meer gewesten om financiële tekorten bij te passen, terwijl het bij subsidies ging om buitengewone beden voor bepaalde, welomschreven doeleinden. In samenhang met de politiek van de hertog van Bourgondië namen de onderlinge contacten tussen de door hem geregeerde vorstendommen toe en kregen sommige landen meer oog voor gemeenschappelijke belangen. Gezamenlijke vergaderingen van vertegenwoordigers van verschillende Staten pasten in deze ontwikkeling en vonden nu en dan plaats. Een bijeenkomst die begin 1464 in Brugge werd belegd, was echter veel omvangrijker en betrof zaken die het geheel van de Bourgondische gewesten aangingen. Deze vergadering van gedeputeerden van de Staten van alle landen van Filips de Goede wordt dan ook met recht beschouwd als de eerste bijeenkomst van (de) Staten-Generaal, hoewel die term niet meteen in zwang was.

In 1465 kwam het bestuur al in handen van Filips’ zoon Karel en bij het overlijden van Filips de Goede in 1467 volgde hij zijn vader ook formeel op. Hertog Karel ‘de Stoute’, die zijn bijnaam te danken had aan zijn stoutmoedigheid als legeraanvoerder, wijdde zich niet alleen aan het krijgsbedrijf maar voerde ook bestuurlijke hervormingen door. De centralisatiepolitiek zette Karel de Stoute krachtig voort, waarbij hij vooral oog had voor de belangen van de Bourgondische dynastie. De droom van een verheffing tot koning leek in 1473 werkelijkheid te worden maar spatte ten slotte toch uiteen. Op 5 januari 1477 sneuvelde Karel de Stoute op het slagveld bij Nancy. Zijn nog geen twintig jaar oude dochter Maria kwam daarmee op de troon onder uiterst moeilijke omstandigheden. De Franse koning trok tegen haar ten strijde en in de Nederlanden hadden de overhaaste maatregelen van haar vader om het bestuur verder te centraliseren kwaad bloed gezet. De Staten-Generaal

raal waren in de laatste jaren van Karels bewind uitgegroeid tot een centrum van oppositie. Zodra het nieuws van Karels dood haar hof had bereikt, trad de nieuwe hertogin Maria doortastend op. Zij begreep dat er geld nodig was om haar landen tegen de oprukkende Franse vijand te beschermen en riep de Staten-Generaal bijeen in Gent. Daarmee onderstreepte zij het gewicht dat deze instelling intussen had gekregen. De Staten beloofden een aanzienlijke krijgsmacht op de been te brengen, maar dwongen de hertogin in ruil daarvoor wel belangrijke concessies af. Maria moest oude privileges van Gent, Brugge, Vlaanderen, Holland en Zeeland in ere herstellen en bovendien kondigde zij op 11 februari 1477 een zogeheten Groot Privilege af, dat voor alle Staten gold. Dit maakte veel centralistische maatregelen van Filips de Goede en Karel de Stoute ongedaan en schafte centrale instellingen als het Parlement van Mechelen (een centraal gerechtshof) en de Algemene Rekenkamer af. In het Groot Privilege beloofde hertogin Maria geen oorlog te verklaren of vrede te sluiten alvorens daartoe met de Staten te hebben overlegd. De positie van de Staten werd versterkt, omdat zij het recht kregen zowel gezamenlijk als afzonderlijk te vergaderen, uit eigen beweging, waar en wanneer zij wilden. De terreinen waarop de Staten-Generaal bevoegd waren werden omschreven als ‘de saken, welvaert ende prouffeyt van onsen gemeenen landen’. Hierdoor werden de Generale Staten overigens nog steeds geen permanente instelling. Hoewel het Groot Privilege ontegenzeggelijk een belangrijk document is in de geschiedenis van de Nederlanden, werden veel zaken al snel weer teruggedraaid. De positie van Maria van Bourgondië werd steviger door haar huwelijk met de Habsburger Maximiliaan van Oostenrijk, dat op 19 augustus 1477 in Gent werd voltrokken. Maximiliaan, de oudste zoon van keizer Frederik III, bracht veel geld, prestige en militaire expertise in. Het was meegenomen dat de echtelieden elkaar ook in andere opzichten aantrekkelijk vonden. Na haar huwelijk had Maria nog wel een aandeel in het landsbestuur, maar liet zij veel over aan haar echtgenoot. Maximiliaan bekrachtigde de gewestelijke privileges, maar niet het Groot Privilege. Hertogin Maria kwam in maart 1482 in de omgeving van Brugge ongelukkig ten val met haar paard en overleed drie weken later, op 27 maart. Haar oudste zoon Filips (geboren in 1478) volgde haar in naam op maar was uiteraard nog veel te jong om zelf te regeren. De Staten-Generaal werden bijeengeroepen in Gent en erkenden op 28 april 1482 vader Maximiliaan als regent. Tijdens deze vergadering deden de afgevaardigden van Brabant een beroep op de andere Staten, ‘broeders te blijven en samen vereend, en door een ware

unie en eenheid de landen en heerlijkheden te bewaren’.

De tegenstellingen tussen de gewesten en regent Maximiliaan, die vaak afwezig was omdat hij de Habsburgse belangen boven de Bourgondische zaken stelde, konden hoog oplopen. In januari 1488 liet de Staten-Generaal hem zelfs gevangennemen in Brugge en kon Maximiliaan zijn vrijlating slechts ‘kopen’ door een akte met concessies te tekenen. De landsheer beschouwde de Staten-Generaal vooral als een adviesorgaan, maar in de praktijk konden zij fungeren als centrum van oppositie tegen de landsheerlijke politiek. In 1493 kwam het tot een vergelijk tussen opstandige grote steden als Gent en Brugge, en Maximiliaan. Een van de afspraken was de meerderjarigheidsverklaring van de zestienjarige Filips in 1494. Die afspraak werd nagekomen; Maximiliaan legde het regentschap neer en Filips ‘de Schone’ ging zelfstandig regeren, al leunde hij voorlopig zwaar op een raad van edelen. De jonge hertog verklaarde het Groot Privilege nietig, maar onder zijn bewind kwam het wel tot een zeker evenwicht tussen het centrale gezag en de gewesten. Filips de Schone werd beschouwd als een ‘Nederlandse’ vorst, maar zijn huwelijk met de Spaanse erfdochter Johanna bracht dat ‘nationale’ karakter in gevaar, omdat hij vanaf 1504 in Spanje ging regeren. Op 25 september 1506 overleed Filips daar en volgde zijn jonge zoontje Karel hem op. Diens grootvader Maximiliaan werd wederom regent, maar hij liet het bestuur over de Nederlanden grotendeels over aan zijn dochter Margaretha. Beiden kwamen soms lijnrecht tegenover de Staten-Generaal te staan. Hun verzet tegen de door dynastieke belangen bepaalde oorlogspolitiek van Maximiliaan en Margaretha leidde er meermalen toe dat de Staten-Generaal de gevraagde financiële steun weigerden. Bij het einde van Maximiliaans regentschap slaakten zij een zucht van verlichting. Op 5 januari 1515 verscheen de jonge hertog Karel V in de vergadering van de Staten-Generaal te Brussel en aanvaardde hij persoonlijk het bewind. De verwachtingen in de Nederlanden van hun in Gent geboren ‘seigneur naturel’ waren hooggespannen. Het lukte Karel V niet om het sterk ontwikkelde gewestelijke denken te overwinnen, maar hij liet zich niet afbrengen van zijn streven naar een absoluut, centraal gezag. In de steden probeerde zijn bewind middeleeuwse democratische elementen uit te schakelen door het patriciaat te steunen. En in 1531 voltooide hij het bestuurlijke centralisatieproces. De zogenoemde ‘collaterale raden’ – de Raad van State, de Raad van Financiën en de Geheime Raad – kregen definitief vorm. Deze raden moesten de landsvoogd, de bovengewestelijke vertegenwoordiger van de veelal afwezige landsheer, van

advies dienen. Stadhouders werden net als de landvoogd rechtstreeks door de vorst aangesteld als zijn vertegenwoordigers. Formeel waren de stadhouders niet ondergeschikt aan de landvoogd⁵, althans niet in het begin, maar later ging het daar door allerlei bepalingen in de instructie die ze bij hun benoeming meekregen wel op lijken. Karel V regeerde niet alleen over de Nederlanden maar over een ‘rijk waarin de zon niet onderging’, in feite een indrukwekkende verzameling rijken, vorstendommen en bezittingen. Karel kon uiteraard niet overal tegelijk zijn, dus toen hij in 1517 naar Spanje ging om daar bezit van de troon te nemen benoemde hij zijn tante Margaretha van Oostenrijk opnieuw tot landvoogdes van de Nederlanden. Zij vervulde die taak tot haar dood in 1530, waarna Karel in 1531 zijn zuster Maria van Hongarije als landvoogdes installeerde. Sinds de aanstelling van Maria was de landvoogdij (of het gouverneur-generaalschap) een permanente functie, die ook vervuld werd als de landsheer wel persoonlijk aanwezig was. Landvoogdes Maria vond dat de gewestelijke stadhouders zich te veel macht hadden toegeëigend. Zij bemoeide zich zelf overal mee en tijdens haar regentschap ging geen enkel stadhouderschap over van vader op zoon (of neef).⁶ De meeste stadhouders waren tevens lid van de Raad van State of hadden daar als ridder van het Gulden Vlies toegang. Ze hielden zich dan ook vaak in de nabijheid van de landvoogdes op, te Brussel, waar ze statige verblijfplaatsen lieten bouwen.

Onder Karel V werden tussen 1524 en 1543 verscheidene gewesten toegevoegd aan het Bourgondische voorvaderlijk erfgoed (‘patrimonium’): Friesland, Utrecht, Overijssel, Groningen en Gelre. Deze nieuwe aanwinsten hadden tijdens de regering van Karel V en zijn opvolger Filips II een andere status dan de geërfde gewesten. Voor de reguliere vergaderingen van de Staten-Generaal werden alleen de ‘oude’, zogeheten ‘patrimoniale’ gewesten opgeroepen, met uitzondering van de hertogdommen Limburg en Luxemburg die een uitzonderingspositie innamen. Voor bijzondere bijeenkomsten van de Staten-Generaal riep de landsheer echter alle gewesten bijeen. Het besef dat die gewesten bij elkaar hoorden werd uitgedrukt in de zogeheten ‘Pragmatieke Sanctie’. Op de vergadering van de Staten-Generaal van 2 april 1549 te Brussel stelde Karel V voor om de erfopvolging in alle Nederlanden op dezelfde wijze te regelen en zijn zoon Filips te huldigen als toekomstig troonopvolger. Nadat de gewestelijke Staten met dit voorstel hadden ingestemd, kon Karel de Pragmatieke Sanctie op 4 november 1549 in een vergadering van de Staten-Generaal te Antwerpen afkondigen. De keizer noemde

het ‘van groot belang [...] voor onze voornoemde landen [...] dat zij in de toekomst altijd onder eenzelfde vorst zouden blijven, die ze in één geheel zou houden, wetend dat hun deling ten gevolge van successies en erfenissen hun ondergang en ruïne zou betekenen. Afgescheurd en van elkaar gescheiden zouden zij ten prooi kunnen vallen aan buurstaten [...] Dit zal echter vermeden kunnen worden indien onze landen altijd in het bezit blijven van één vorst die ze als één geheel bestuurt.’ Op 25 oktober 1555 deed Karel V te Brussel in een plechtige vergadering van de Staten-Generaal afstand van de landen van herwaarts over ten gunste van zijn zoon Filips. In de grote zaal van het paleis kwam men bijeen alsof het een begrafenis betrof. De keizer, die rouwkleding droeg, leunde bij binnenkomst op de jonge prins Willem van Oranje, die aan zijn hof was opgeleid. Karel werd omgeven door de ridders in de Orde van het Gulden Vlies, zijn stadhouders in de Nederlanden en raadslieden. Ook zijn neef, aartshertog Ferdinand van Oostenrijk, was aanwezig, evenals zijn zoon Filips en zijn zusters, koningin-weduwe Eleonore van Frankrijk en koningin-weduwe Maria van Hongarije (de landvoogdes). De keizer nam plaats op de middelste van drie zetels onder een baldakijn, tussen zijn opvolger Filips II en landvoogdes Maria. Voordat Karel zelf het woord nam, las zijn raadsheer Philibert de Bruxelles het abdicatiedocument voor en hield daarbij een hoogdravende toespraak. Een geëmotioneerde keizer sloeg vervolgens veel persoonlijker tonen aan in een rede tot de Staten-Generaal, die hij in het Frans en vanaf papier voorlas. Zijn toespraak was niet alleen een afscheidswoord aan de Staten en een aansporing aan zijn zoon, maar had bovendien de trekken van een persoonlijke biecht. Er klonk een heldere waarschuwing voor het opkomende protestantisme: ‘Nu ik mij terugtrek, vraag ik u indringend, uw vorst trouw te zijn en onderling een goede verstandhouding te bewaren. Hoedt u vooral voor die nieuwe sekten waardoor de naburige landen worden geplaagd, en als de ketterij binnen uw grenzen mocht doordringen, aarzel dan niet ze te verdelgen of het zal u slecht vergaan.’⁷

VORSTEN UIT HET HUIS VALOIS (BOURGONDIË)

Filips de Goede

Filips de Goede (31 juli 1396 - 15 juni 1467) volgde in 1419 zijn vader op als hertog Filips III van Bourgondië en als graaf van Vlaanderen en Artesië. In 1429 werd hij

tevens graaf van Namen en in 1430 erfde hij de hertogdommen Brabant en Limburg. Na de troonsafstand van Jacoba van Beieren verkreeg hij in 1433 ook formeel de graafschappen Holland, Zeeland en Henegouwen (waarover hij sinds 1428 in feite al regeerde). En ten slotte verwierf hij in 1451 ook het hertogdom Luxemburg. In 1467 werd hij opgevolgd door zijn zoon, Karel de Stoute.

Karel de Stoute

Karel de Stoute (10 november 1433 - 5 januari 1477) was van 1467 tot 1477 hertog van Bourgondië, Brabant, Limburg en Luxemburg, graaf van Vlaanderen, Artesië, Bourgondië, Henegouwen, Holland, Zeeland en Namen, heer van Mechelen. In 1472 verwierf hij bovendien het hertogdom Gelre en het graafschap Zutphen. Karel sneuvelde in 1477 en werd opgevolgd door zijn dochter Maria.

Maria van Bourgondië

Maria van Bourgondië (13 februari 1457 - 27 maart 1482) was van 1477 tot 1482 hertogin van Bourgondië, Brabant, Limburg, Luxemburg en Gelre, gravin van Vlaanderen, Artesië, Holland, Zeeland, Henegouwen, Namen en Franche-Comté, en vrouwe van Mechelen. Haar zoon Filips volgde haar in 1482 op, tot 1494 onder regentschap van zijn vader, Maximiliaan van Oostenrijk. Daarmee ging de opvolging over op het Huis Habsburg.

VORSTEN UIT HET HUIS HABSBURG

Filips de Schone

Filips de Schone (*Philippe le Beau*) (22 juni 1478 - 25 september 1506) was van 1482 tot 1506 hertog van Bourgondië, Brabant, Limburg en Luxemburg, graaf van Vlaanderen, Holland, Zeeland, Henegouwen, Namen en Franche-Comté, heer van Mechelen. Van 1482 tot 1492 was hij tevens hertog van Gelre en in 1504 werd hij koning van Castilië.

Karel V

Karel V (24 februari 1500 - 21 september 1558) was van 1506 tot zijn abdicatie in 1555 hertog van Brabant, Limburg en Luxemburg, graaf van Vlaanderen, Holland, Zeeland, Henegouwen en Namen en heer van Mechelen. Van 1516 tot 1556 was hij als Karel I tevens koning van Spanje en van 1519 tot 1556 als Karel V bovendien keizer van het Heilige Roomse Rijk. In 1529 kreeg hij het graafschap Artesië (Artois) weer in bezit en in de loop van zijn regeerperiode voegde hij aan

zijn ‘Bourgondische erflanden’ de volgende gebieden toe: de heerlijkheid Doornik en het Doornikse in 1521, de heerlijkheid Friesland in 1524, het Neder- en Oversticht (Utrecht en Overijssel) in 1528, Groningen en Drenthe in 1536 en het hertogdom Gelre in 1543. Op het prinsbisdom Luik na waren daarmee alle Nederlandse vorstendommen, (met een niet onbetwiste term) traditioneel aangeduid als de ‘Zeventien Provinciën’, onder het bewind van het Huis Habsburg gebracht. In de Pragmatieke Sanctie van 4 november 1549 werd vastgelegd dat de Nederlandse gewesten onverdeeld overgeërfd zouden worden. In 1555 deed Karel V afstand van zijn regering over de Nederlanden ten gunste van zijn zoon Filips II, die hem in 1556 ook opvolgde als koning van Spanje. Als keizer van het Heilige Roomse Rijk der Duitse Natie werd Karel V in 1556 opgevolgd door zijn broer Ferdinand.

LANDVOOGDESSEN (‘REGENTESSEN EN GOUVERNANTES VAN DE LANDEN VAN HERWAARTS OVER’)

Margaretha van Oostenrijk, hertogin van Savoye

(tante van Karel V)

1507-1515 / 1518-1530

Maria, koningin van Hongarije

(zuster van Karel V)

1531-1555

DE ZEVENTIEN PROVINCIEËN IN 1555:

1. hertogdom Brabant
2. hertogdom Limburg en land van Overmaas
3. hertogdom Luxemburg
4. hertogdom Gelre en graafschap Zutphen
5. graafschap Vlaanderen
6. graafschap Artesië
7. graafschap Henegouwen
8. graafschap Holland
9. graafschap Zeeland
10. graafschap Namen
11. steden en kasselrijen Rijsel, Douai en Ochies
12. heerlijkheid Doornik en het Doornikse
13. heerlijkheid Mechelen
14. heerlijkheid Friesland
15. heerlijkheid Utrecht
16. heerlijkheid Overijssel, Drenthe (verbonden met Lingen, Wedde en Westwoldingerland)

17. heerlijkheid Groningen (stad en ommelanden)

STADHOUDERS VAN LIMBURG EN DE LANDEN VAN OVERMAAS*(Onder hertog Karel de Stoute van Bourgondië)*

Gwijde van Brimeu 1473-1477

*(Onder de Habsburgers Karel V en Filips II)*Johan I van Oost-Friesland,
graaf van Valkenburg 1542-1572**STADHOUDERS VAN LUXEMBURG***(Onder de Bourgondiërs)*Antonie I van Croÿ,
graaf van Porcéan en Guines 1448-1465Rodolphe, markies van
Rothelin en van Hochberg 1468-1471Claude de Neuchatel,
heer van Fay 1475Engelbert van de Marck,
heer van Arenberg 1478Filips van Croÿ,
graaf van Porcéan 1479Hugues,
heer van Faing 1480Claude de Neuchatel,
heer van Fay 1480-1483*(In dienst van de Habsburgers)*Engelbrecht II,
graaf van Nassau 1483Christoph I,
markgraaf van Baden 1488-1528Bernhard,
markgraaf van Baden 1528-1531Filips I van Croÿ,
graaf van Porcéan 1531-1533

Anton van Glymes, markies van Bergen op Zoom	1533-1541
Peter van Barbançon, heer van Werchin	1541-1545
Peter Ernst I, graaf van Mansfeld-Vorderort	1545-1552
Lamoraal van Egmont, prins van Gavere	1552 (ad interim)
Maarten van Rossem, heer van Poederrijen	1553-1555

STADHOUDERS VAN GELRE EN ZUTPHEN

(Onder de Bourgondiërs)

Willem IV van Egmont, heer van Egmont	1473-1476
Filips van Croÿ-Chimay, graaf van Chimay	1476-1477
Willem van Egmont junior	1480-1481

(In dienst van de Habsburgers)

Adolf III, graaf van Nassau-Idstein-Wiesbaden	1481-1492
(tot 1489 alleen stadhouder van het graafschap Zutphen)	
- <i>Gelre zelfstandig onder hertog Karel van Gelre 1492-1504</i>	
Johan V, graaf van Nassau-Dillenburg	1504-1505
Filips van Bourgondië, bisschop van Utrecht	1505-1507
Floris van Egmont, graaf van Buren en Leerdam	1507-1511
- <i>Gelre zelfstandig, tot 1538 onder hertog Karel van Gelre; van 1538 tot 1543 onder hertog Wilhelm V van Kleef; deze laatste doet 1543 afstand van Gelre ten gunste van Karel V</i>	
René van Chalon, prins van Oranje	1543-1544
Filips van Lalaing, graaf van Hoogstraten	1544-1555

STADHOUDERS VAN VLAANDEREN*(In dienst van de Habsburgers)*

Engelbrecht II,	
graaf van Nassau	1489-1504
Jacob II van Luxemburg,	
heer van Fiennes	1505-1513
Jacob III van Luxemburg,	
heer van Fiennes	1517-1532
Adriaan van Croÿ,	
graaf van le Roeulx	1540-1553
Pontus van Lalaing,	
heer van Bugnicourt	1553-1558
Lamoraal van Egmont,	
prins van Gavere	1559-1568

STADHOUDERS VAN ARTESIË*(In dienst van de Habsburgers)*

Engelbrecht II,	
graaf van Nassau	1500-1504
Jacob II van Luxemburg,	
heer van Fiennes	1506-1513
Ferreolus van Croÿ,	
heer van le Roeulx	1513-1524
Adriaan van Croÿ,	
graaf van le Roeulx	1524-1553
Pontus van Lalaing,	
heer van Bugnicourt	1553-1558

STADHOUDERS VAN HENEGOUWEN*(In dienst van Maria van Bourgondië)*

Adolf van Kleef,	
heer van Ravenstein	1477-1482

(In dienst van de Habsburgers)

Filips I van Croÿ	
graaf van Porcéan	1482-1511

Karel I van Croÿ, prins van Chimay	1511-1521
Filips II van Croÿ, hertog van Aarschot	1521-1549
Karel II, graaf van Lalaing	1549-1558

STADHOUDERS VAN HOLLAND EN ZEELAND

(In dienst van de Bourgondiërs)

Jan van Lannoy	1448-1462
Lodewijk van Gruuthuse, prins van Steenhuize	1462-1477
Wolfert VI van Borselen, heer van Veere	1477-1480
Joost van Lalaing, heer van Montigny	1480-1483

(In dienst van de Habsburgers)

Jan III van Egmont, graaf van Egmont	1483-1515
Hendrik III, graaf van Nassau	1515-1521
Antoon I van Lalaing, graaf van Hoogstraten	1522-1540
René van Chalon, prins van Oranje	1540-1544
Lodewijk van Vlaanderen, heer van Praet	1544-1546
Maximiliaan II van Bourgondië, markies van Veere	1547-1558

STADHOUDERS VAN NAMEN

(In dienst van de Bourgondiërs)

Antonie van Croÿ, graaf van Porcéan	1448-1465
Filips van Horne, heer van Gaesbeek	1465-1472

Gwijde van Brimeu, heer van Beveren	1472-1477
Jean de Longchamps, heer van Wynees	1477-1478
Filips van Bourgondië, heer van Beveren	1478-1481
<i>(In dienst van de Habsburgers)</i>	
Jean van Chalon, prins van Oranje	1482-1485
Jan III van Glymes, heer van Bergen op Zoom	1485-1503
Willem II van Croÿ, heer van Chièvres	1503-1509
Jan III van Glymes, heer van Bergen op Zoom	1509-1527
Anton van Glymes, markies van Bergen op Zoom	1527-1541
Peter van Barbançon, heer van Werchin	1541-1545
Peter Ernst I, graaf van Mansveld	1545-1552
Karel van Berlaymont, baron van Hierges	1552-1578

STADHOUDERS VAN FRIESLAND

(In dienst van de Saksen; In 1498 werd Albrecht hertog van Saksen als landsheer van Friesland aangenomen en vervolgens bevestigd door Maximiliaan I. Na Albrecht regeerde onder anderen zijn zoon Georg. Diens regering eindigde in 1515 met verkoop van de landsheerlijke rechten aan Karel (V) van Habsburg.)

Wilwolt von Schaumberg	1498-1500
Hugo von Leisenach (of Leisnig)	1500-1504
Willhelm Truchsess von Waldburg	1504-1506
Hendrik, graaf van Stolberg en heer van Wernigerode	1506-1509

Everwijn, graaf van Bentheim	1509-1515
---------------------------------	-----------

(In dienst van de Geldersen, die Friesland probeerden te veroveren op de Habsburgers)

Hendrik de Groiff, erfvoogd van Erkelenz	1515-1518
---	-----------

Maarten van Rossem, heer van Poederoijen	1518-1519
---	-----------

Christoffel van Meurs, graaf van Meurs	1519-1522
---	-----------

Jasper van Marwijck	1522-1523
---------------------	-----------

(In dienst van de Habsburgers)

Floris van Egmont, graaf van Buren	1515-1518
---------------------------------------	-----------

Wilhelm van Roggendorf, vrijheer van Roggendorf	1518-1521
--	-----------

Georg Schenck van Toutenburg, vrijheer van Toutenburg	1521-1540
--	-----------

Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren	1540-1548
--	-----------

Jan van Ligne, graaf van Arenberg	1549-1568
--------------------------------------	-----------

STADHOUDERS VAN UTRECHT

(In dienst van de Habsburgers)

Antoon I van Lalaing, graaf van Hoogstraten	1528-1540
--	-----------

René van Chalon, prins van Oranje	1540-1544
--------------------------------------	-----------

Lodewijk van Vlaanderen, heer van Praet	1544-1546
--	-----------

Maximiliaan II van Bourgondië, markies van Veere	1547-1558
---	-----------

STADHOUDERS VAN OVERIJSEL*(In dienst van de Habsburgers)*

Georg Schenck van Toutenburg, vrijheer van Toutenburg	1528-1540
Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren	1540-1548
Jan van Ligne, graaf van Arenberg	1549-1568

STADHOUDERS VAN DRENTHE*(In dienst van de Habsburgers)*

Georg Schenck van Toutenburg, vrijheer van Toutenburg	1536-1540
Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren	1540-1548
Jan van Ligne, graaf van Arenberg	1549-1568

STADHOUDERS VAN GRONINGEN EN DE OMMELANDEN*(In dienst van de Geldersen)*

Willem van Ooy	1514-1519
Christoffel van Meurs, graaf van Meurs	1519-1522
Jasper van Marwijck	1522-1529
Karel van Gelre (bastaardzoon van hertog Karel van Gelre)	1529-1536
Ludolf Coenders	1536

(In dienst van de Habsburgers)

Georg Schenck van Toutenburg, vrijheer van Toutenburg	1536-1540
Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren	1540-1548
Jan van Ligne, graaf van Arenberg	1549-1568

STADHOUDERS VAN DOORNIK*(In dienst van de Habsburgers)*

Karel van Lannoy, graaf van Lannoy	1521
Filips van Lannoy, heer van Santes en Rollencourt	1522-1534
Jean d'Oignies, heer van Wattines	1534- 1538
Hugo van Melun, prins van Espinoy	1538-1555

Alleen leden van de hoge adel, die mede door huwelijken, familiebanden en het lidmaatschap van de door Filips de Goede gestichte Orde van het Gulden Vlies met elkaar verbonden waren, kwamen in aanmerking voor het stadhouderschap.

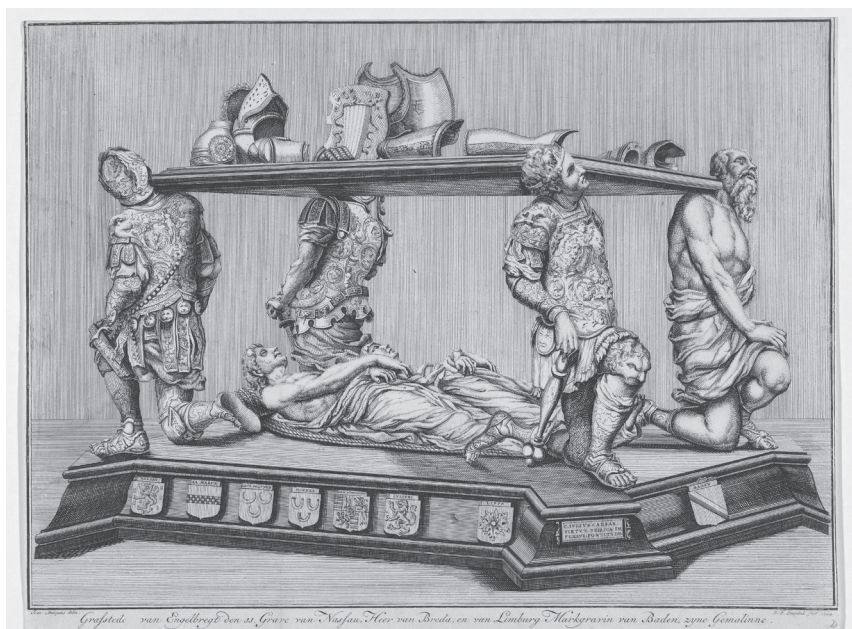
NASSAUS

De naam van het geslacht Nassau werd ontleend aan een kasteel aan de oever van de Lahn in het bezit van de Graven van Laurenburg, die zich sedert de twaalfde eeuw 'Graven van Nassau' gingen noemen. In de loop der tijden werd het Huis Nassau gesplitst in twee hoofdlinies (de Walramse Linie en de Ottoonse Linie), die vervolgens werden onderverdeeld in verschillende takken. Leden van de jongste van de twee hoofdlinies, de Ottoonse Nassaus, verwierven in de vroege vijftiende eeuw aanzienlijke bezittingen in de Lage Landen dankzij enkele lucratieve huwelijken met rijke erfdochteren en vestigden zich in deze gebieden. Een van hen (Hendrik III van Nassau) trouwde met Claudia van Chalon, erfgename van het oude, soevereine vorstendom Orange, in de buurt van Avignon. Hun zoon René (Renatus), die de titel van Prins van Oranje geërfd had, overleed kinderloos in 1544. Hij liet zowel het prinsdom als de Nassause bezittingen in de Nederlanden na aan een jonge neef in het Duitse Dillenburg.

Adolf III, graaf van Nassau-Idstein-Wiesbaden (1443-1511)

Adolf (geboren op 10 november 1443)⁸ was een zoon van Johan II van Nassau-Idstein-Wiesbaden, telg uit de Walramse linie van het Huis Nassau, en

Maria van Nassau-Dillenburg, telg van de Ottoonse linie. In 1479 trouwde Adolf met Margarethe von Hanau-Lichtenberg; uit het huwelijk werden twee dochters en een zoon geboren. Na de dood van zijn vader in 1480 kreeg Adolf Wiesbaden, terwijl zijn broer Philipp Idstein erfde, maar na het overlijden van Philipp in 1509 kon Adolf beide gebiedsdelen weer verenigen. Hij vergezelde Maximiliaan I naar de Nederlanden en werd daar in 1481 diens stadhouder van het graafschap Zutphen, en vanaf 1489 stadhouder van Gelre en Zutphen. Daarnaast was hij kamerheer, maarschalk en hofmeester van Maximiliaan. Ook na de meerderjarigverklaring van Filips de Schone bleef hij in dienst als stadhouder (tot 1492). In 1495 trad graaf Adolf op de Rijksdag van Worms aan als raadsheer en zijn optreden daar leidde tot een verkoeling in de relatie tot Maximiliaan. Op de Rijksdag van Augsburg in 1500 koos Adolf de zijde van aartsbisschop Berthold von Henneberg, de woordvoerder van de Rijksstanden. In latere jaren wijdde hij zich voornamelijk aan het bestuur van zijn eigen gebieden en bekleedde hij daarnaast het ambt van opperste 'Kammerrichter'. Graaf Adolf III overleed op 6 juli 1511 te Wiesbaden.

Grafstede van Engelbrecht den 2. Graave van Nassau, Heer van Dordt, en van Limburg, Markgraaf van Baden, zyne Gemalene.

Grafmonument van graaf Engelbrecht II van Nassau en zijn gemalin.

Prent B.F. Immink, 1744.

Engelbrecht II, graaf van Nassau (1451-1504)

Engelbrecht II werd op 17 mei 1451 in Breda geboren als oudste zoon van graaf Johan IV van Nassau-Dillenburg en Maria van Loon-Heinsberg. In 1472 werd overeengekomen dat Engelbrecht de Nederlandse bezittingen zou erven en diens jongere broer Johan (V) de Duitse gebieden van de Ottoonse linie zou krijgen. Toen Johan IV in 1475 overleed, kwam deze verdeling van de Nassause bezittingen inderdaad tot stand. In 1468 was Engelbrecht in Koblenz getrouwd met Cimburga (Zimburch) van Baden (1450-1501), dochter van markgraaf Karl I van Baden en Catharina van Oostenrijk en in 1473 was hij ridder van het Gulden Vlies geworden. Net als zijn vader en grootvader was hij een trouwe dienaar van de Bourgondische hertogen. Hij streed als militair aan de zijde van Karel de Stoute en was ook een toegewijd vazal van Karels dochter Maria van Bourgondië. De echtgenoot van Maria, Maximiliaan van Oostenrijk, trad na haar dood op als regent voor hun minderjarige zoon Filips de Schone. Engelbert bewees Maximiliaan belangrijke diensten en werd daarvoor beloond met gewichtige functies aan het hof en in het landsbestuur. Nog hogere posities verwierf hij echter nadat Filips de Schone in 1493 meerderjarig was verklaard. Zo benoemde Filips hem tot voorzitter van de Grote Raad. En toen Filips in 1501 naar Spanje vertrok, werd het algemeen stadhouderschap over de Habsburgse Nederlanden toevertrouwd aan graaf Engelbrecht. Eerder was Engelbrecht al aangesteld als stadhouder van Luxemburg (1483), Vlaanderen (1489-1504)⁹ en Artesië (1500-1504). In het *Nieuw Nederlands Biografisch Woordenboek* stelde historicus P.J. Blok dat graaf Engelbrecht II bekend stond ‘als eerlijk en betrouwbaar staatsman en veldheer en schitterend edelman’, die ‘onwankelbaar trouw’ was en ‘algemeen bemind’ werd ‘om zijn grote welwillendheid’. Blok plaatste wel kanttekeningen bij ‘zijne neiging tot weelde’ en merkte voorts op: ‘zijn levensgedrag liet overigens veel te wensen over.’¹⁰ Engelbrecht had een buitenechtelijke zoon maar uit zijn huwelijk met Cimburga van Baden werden geen kinderen geboren. Bij zijn overlijden vielen zijn Nederlandse bezittingen dan ook toe aan zijn broer, Johan V en vervolgens aan diens zoon Hendrik III.

Johan V, graaf van Nassau (1455-1516)

Johan V werd op 9 november 1455 in Breda geboren als tweede zoon van Johan IV van Nassau-Dillenburg en Maria van Loon-Heinsberg. In 1472 sloot hij met zijn broer Engelbrecht II een erfregeling af. Engelbrecht zou alle landen ten westen van de Rijn van hun vader erven en Johan kreeg alle

bezittingen rechts van de Rijn, te weten: Siegen en Dillenburg, delen van Löhnberg, Ellar en Hadamar, de gemeenschappen Diez, Kirberg, Altweilnau, Wehrheim en Camberg, Esterau, Nassau, Einrich en Ems. Verder vielen hem de heerlijkheden Kerpen en Lommersum, de lenen Nideggen en Düren, tolrechten in Ehrenfels, Düsseldorf en Königsdorf en inkomsten in het graafschap Mark toe. Nadat hij zijn vader in 1475 daadwerkelijk was opgevolgd, voegde hij hier nog verscheidene gebieden aan toe. Johan V wijdde zich voornamelijk aan het bestuur van deze Duitse landen. Hij bracht grote verbeteringen aan in wetgeving en rechtspraak, bevorderde de nijverheid en stimuleerde de ontwikkeling van de steden Herborn en Siegen. De banden van Johan V met Maximiliaan van Oostenrijk waren vooral te danken aan de vooraanstaande positie van zijn broer Engelbrecht in de Nederlanden. Johan V werd in 1488 door Maximiliaan tot stadhouder in Limburg benoemd en in 1504 stelde Filips de Schone hem aan als stadhouder van Gelre. Maar de meeste aandacht van ‘deze welwillende, plichtsbewuste man’¹¹ ging toch uit naar zijn eigen landen. In 1504 erfde hij de Nederlandse bezittingen van zijn kinderloze broer Engelbrecht II en vervolgens kwam het weer tot een verdeling van het bezit van de Ottoonse linie van het Huis Nassau onder de zonen van Johan V (uit diens huwelijk met Elisabeth van Hessen-Marburg): Heinrich (Hendrik III) erfde de gebieden in de Nederlanden en Wilhelm (‘Willem de Rijke’, vader van Willem van Oranje) kreeg de Duitse bezittingen. Graaf Johan V overleed op 30 juli 1516 in Siegen.

Hendrik III, graaf van Nassau (1483-1538)

Hendrik III, graaf van Nassau en Vianden, heer van Breda en de Lek werd op 12 januari 1483 geboren in Siegen als zoon van graaf Johan V van Nassau en Elisabeth van Hessen-Marburg. In 1504 werden hem de Nederlandse bezittingen van het Huis Nassau toegewezen en begaf hij zich naar de Nederlanden, waar hij snel opklom als dienaar van hertog Filips de Schone. Hij vervulde diverse ambten en werd opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies. In 1515 benoemde de jonge Karel V, wiens gouverneur hij was geweest, graaf Hendrik III tot stadhouder van Holland en Zeeland, een functie die hij tot 1521 zou bekleden. Hendrik trad tevens op als legeraanvoerder en nam deel aan diverse veldtochten. Daarnaast fungeerde hij als gezant en vertrouweling van Karel V, en vervulde vele belangrijke opdrachten. Al met al had deze ‘opmerkelijke man’¹² een glansrijke carrière in dienst van het Huis Habsburg en een bewogen leven. Hij was achtereenvolgens gehuwd met Louise Fran-

Hendrik III, graaf van Nassau.
Schilderij (olieverf op paneel) Jan Gossaert, circa 1530.

cisca van Savoye, Claudia van Chalon en Mencia van Mendoza, markgravin van Cenette. Uit het tweede huwelijk met de in 1521 overleden erfdochter Claudia van Chalon werd zoon Renatus geboren, die onder meer het prinsdom Orange erfde. Hendrik III overleed op 14 september 1538 in Breda.

René (Renatus) van Chalon, prins van Oranje (1519-1544)

Renatus, graaf van Nassau, werd op 5 februari 1519 in Breda geboren als zoon van graaf Hendrik III van Nassau en Claudia (Claude) van Chalon. Nog voor het overlijden van zijn vader kwam Renatus in het bezit van het soevereine vorstendom Orange (Oranje) in Zuid-Frankrijk. De broer van Claudia van Chalon, prins Philibert van Oranje, had bij testament van 3 mei 1520 zijn zuster (en vervolgens haar zoon Renatus) als erfgenaam van al zijn goederen en heerlijkheden aangewezen. Omdat Claudia al in 1521 overleed, werd na de dood van Philibert in 1530 Renatus tot Prins (Vorst) van Oranje uitgeroepen. Hij nam onmiddellijk de titel en het wapen van Oranje aan en

René (Rhenatus) van Chalon,
prins van Oranje, graaf van Nassau, te paard.
Houtsneede C. Anthonisz, circa 1543.

werd sindsdien veelal aangeduid als René van Chalon. Rhenatus verbleef al sinds zijn kinderjaren aan het hof van Karel V en werd in 1540 door Karel benoemd tot stadhouder van Holland, Zeeland, Friesland en Utrecht. In 1542 kwam daar nog het stadhouderschap van Gelderland bij. Rhenatus diende Karel V ook als militair, en overleed op 18 juli 1544 tijdens de belegering van Saint-Dizier, nadat hij de dag tevoren door een kogel was getroffen. Rhenatus had een bastaardzoon, Palamedes, maar uit zijn in 1540 gesloten huwelijk met Anna van Lotharingen waren geen kinderen geboren, zodat een wettige mannelijke nakomeling ontbrak. Nauwelijks een maand voor zijn overlijden had Rhenatus op aandrang van Karel V de oudste zoon van zijn oom Wilhelm van Nassau tot enige erfgenaam benoemd. Deze jongeman, ook Wilhelm geheten, deed vervolgens afstand van zijn rechten op het vaderlijk erfgoed in Nassau-Dillenburg en nam de titel van Prins van Oranje aan.¹³ Als ‘Willem van Oranje’ zou hij uitgroeien tot ‘Vader des Vaderlands’.

EGMONTS

Het Hollandse adellijke geslacht Egmont (of Egmond), ontleende zijn naam aan de Abdij in Egmond, die in de eerste helft van de tiende eeuw gesticht werd door graaf Dirk I van Holland. Leden van dit geslacht, die in het kasteel Egmond resideerden, traden op als ‘voogden’, beschermers, van het klooster. De graven van Holland beloonden de aan hen bewezen diensten van de Egmonts met verschillende bezittingen, die de familie dankzij een uitgekiende huwelijkspolitiek en diverse erfenissen aanzienlijk wist uit te breiden, onder meer met de baronie IJsselstein en de heerlijkheid Ameland. Daarmee gingen ze tot de rijkste geslachten in de Nederlanden behoren. In 1423 verwierf Arnout van Egmont als kleinzoon van hertog Reinout IV het hertogdom Gelre. De Gelderse opvolging werd overigens betwist en leidde tot successieoorlogen. Arnouts broer Willem IV van Egmont kreeg een deel van de overige familiebezittingen, waaronder de heerlijkheid Egmont en de baronie IJsselstein. Door het huwelijk van Frederik van Egmont met erfdochter Aleida kwam de familie ook in het bezit van de heerlijkheid Buren, die in 1498 door keizer Maximiliaan I tot graafschap werd verheven.

Willem van Egmont (1412-1483)

Willem IV van Egmont, heer van Egmont, IJsselstein, Schoonderwoerd en Haastrecht werd op 26 januari 1412 geboren als zoon van Jan II van Egmont en Maria van Arkel. Willem IV trouwde in 1437 met Walburga van Meurs en uit dit huwelijk werden vier dochters en drie zonen geboren. In 1473 kwam hertog Karel de Stoute aan de macht in het hertogdom Gelre en benoemde Willem (de broer van hertog Arnout van Gelre) tot stadhouder van dat gewest. Willem voelde zich eigenlijk al te oud voor die functie maar bleef officieel in dienst tot 1476. Zijn zoon, die ook Willem heette, nam het stadhouderschap van Gelre soms waar en werd in 1480 ook volwaardig stadhouder. Over hem is vrijwel niets bekend. De oudste zoon van Willem IV van Egmont, Jan III, werd in 1543 benoemd tot stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland.

Jan III, graaf van Egmont (1438-1516)

Jan III van Egmont (bijgenaamd Manke Jan), heer van Egmont, Baer, Lathum, Hoogwoude en Aarstwoude, heer van Purmerend, Purmerland en IJpendam, zoon van Willem IV van Egmont en Walburga van Meurs, werd op 3 april 1438 geboren in Hattem. Hij steunde de Bourgondische hertogen in hun pogingen de macht in Gelre te veroveren en werd door Karel de Stoute

'Manke Jan': graaf Jan van Egmont (1438-1516). Olieverf op paneel, anoniem, circa 1510.

Floris van Egmont (1469-1539), graaf van Buren en Leerdam. Olieverf op paneel, Jan Gossaert, circa 1519.

onder meer aangesteld als gouverneur van Arnhem. In 1483 benoemde regent Maximiliaan van Oostenrijk hem tot stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland. Jan III werd in 1486 verheven tot graaf van Egmont en trad in 1491 toe tot de Orde van het Gulden Vlies. Uit zijn in 1484 gesloten huwelijk met Magdalena van Werdenburg werden tien kinderen geboren.

Floris van Egmont, graaf van Buren (circa 1470-1539)

Floris van Egmont (bijgenaamd Fleurken Dunbier) werd omstreeks 1470 geboren als zoon van Frederik van Egmont, graaf van Buren sinds 1492, en Aleida van Culemborg. In 1521 volgde hij zijn vader op als graaf van Buren en Leerdam, heer van IJsselstein, Kortgene, Jaarsveld en Sint-Maartensdijk, heer van Eindhoven en Cranendonck. Hij diende de Habsburgse heersers als kamerheer, raadsman van landvoogdes Margaretha van Oostenrijk, legeraanvoerder en stadhouder. Van 1507 tot 1511 was hij stadhouder van Gelre en in 1515 werd hij de eerste Habsburgse stadhouder van Friesland, een functie die hij tot 1517/1518 bekleedde. Floris trouwde op 12 oktober 1500 met Margaretha de Berghes de Glimes. Hun zoon Maximiliaan werd later

eveneens benoemd tot stadhouder van Friesland. Hun dochter Anna zou het leven schenken aan Filips van Montmorency, graaf van Horne en Floris van Montmorency. Floris van Egmont overleed op 25 oktober 1539.

Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren (circa 1501-1548)

Maximiliaan van Egmont, graaf van Buren, Leerdam en Lingen, baron en heer van Eindhoven, IJsselstein, Jaarsveld, Sint-Maartensdijk en Cranendonck, werd rond 1500 geboren als zoon van Floris van Egmont, graaf van Buren, en Margaretha de Berghes de Glimes. Maximiliaan onderscheidde zich al op jonge leeftijd als veldheer. Zo sloeg hij in 1537 een aanval van de Franse koning Frans I op Atrecht af en veroverde hij de vesting Saint Pol. Ook in latere jaren nam hij in dienst van de Habsburgers deel aan belangrijke militaire operaties in Luxemburg, Gelre, Frankrijk en Duitsland. In 1540 werd hij benoemd tot stadhouder van Friesland, Groningen, Overijssel en Drenthe, waardigheden die hij tot zijn dood zou bekleden. Sinds 1531 was hij ridder in de Orde van het Gulden Vlies en vanwege zijn door en door Bourgondische, losse levenswandel werd hij nu en dan berispt door het Kapittel van de Orde. In 1547 openbaarde zich bij Maximiliaan een ernstige ziekte. Kort voor hij daaraan ruim een jaar later, op 23 december 1548 in Brussel, zou bezwijken, liet hij zich in volle wapenrusting op een stoel hijsen. Omgeven door zijn officieren blies hij zo de laatste adem uit.

Maximiliaan was in 1519 getrouwd met Françoise de Lannoy. Uit dit huwelijk werd in 1533 alleen een dochter geboren, Anna. Deze erfdochter trad in 1551 in het huwelijk met prins Willem I van Oranje en bracht zo onder meer de titel Graaf van Buren in het Huis Oranje-Nassau.

Karel 'de Oude' (bastaard van Gelre) (circa 1508-1568)

Karel was een buitenechtelijke zoon van Karel van Egmont (1467-1538), hertog van Gelre van 1477-1538, bij Anna van Roderlo. Karel de Oude werd in 1529 door zijn vader aangesteld als stadhouder van Groningen maar moest in 1536 als volgeling van de hervormer Zwingli de wijk nemen naar het landgoed Reichenberg bij Danzig.

CROÿS

Het adellijke geslacht Croÿ (ook zonder puntjes op de y gespeld) was afkomstig uit Picardië. Tal van leden van deze familie dienden de Bourgondiërs en

Habsburgers in de Nederlanden, onder meer als stadhouders, hoofdzakelijk in de zuidelijke gewesten.

Antonie I van Croÿ, graaf van Porcéan (circa 1405-1475)

Antonie I van Croÿ, graaf van Guines, Porcéan en Beaumont, baron van Renty en Seneghem, was een van de meest vertrouwde raadgevers van Filips de Goede, hertog van Bourgondië. Antonie, ‘het eerste lid van dit illustere geslacht dat zich in de Nederlanden vestigde’¹⁴, werd in 1448 tot stadhouder van Luxemburg en stadhouder van Namen benoemd, functies die hij tot 1465 bekleedde. Hij overleed in 1475.

Filips I van Croÿ, graaf van Porcéan, heer van Aarschot (1435-1511)

Filips van Croÿ werd circa 1435 geboren als zoon van Antonie ‘de Grote’ van Croÿ, en diens tweede vrouw Margaretha van Lotharingen. Filips trouwde in 1455 met Jacoba van Luxemburg, dochter van Lodewijk van Saint-Pol. Uit dit huwelijk werden drie zonen geboren. Hij diende onder hertog Karel de Stoute als militair en in dienst van hertogin Maria en hertog Filips de Schone als staatsman. In 1479 werd hij benoemd tot stadhouder van Luxemburg en in 1482 tot stadhouder in Henegouwen. Filips I van Croÿ overleed in 1511.

Willem II van Croÿ, heer van Chièvres (1458-1521)

Willem van Croÿ werd in 1458 geboren als tweede zoon van Filips I van Croÿ en Jacoba van Luxemburg. Hij werd in 1491 opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies. Hij vervulde belangrijke functies in de hofhouding van Filips de Schone en in bestuur en krijgsmacht in de Nederlanden. In 1509 werd hij ook benoemd tot gouverneur van de jonge Karel V. Met de latere paus Adrianus VI was Willem van Croÿ daarmee grotendeels verantwoordelijk voor de opvoeding en opleiding van Karel V. In 1515 werd Karel V meerderjarig. Hij benoemde Willem van Croÿ tot lid van zijn hofraad, schonk hem verschillende gebieden in Napels en verhef onder meer Willems heerlijkheid Beaumont tot een graafschap. Van 1503 tot 1509 was Willem stadhouder van Namen; later bekleedde hij ook hoge posities in Karels rijken Napels en Spanje. Willem was in 1521 aanwezig op de Rijksdag van Worms en overleed dat jaar in Worms, mogelijk door vergiftiging. Hij was een bijzonder invloedrijk staatsman en keizerlijk raadgever geweest, die bekend stond om zijn gematigdheid; zijn bijnaam luidde ‘de Wijze’.¹⁵ Willem van Croÿ was getrouwd met Marie de Hamal, maar liet geen wettige nakomelingen na.

Willem van Croÿ (1458-1521). Olieverf op paneel, atelier Q. Matsys, 15e eeuw.

Filips van Croÿ, graaf van Chimay (1436-1482)

Filips van Croÿ-Chimay werd in 1436 geboren als zoon van Jan II van Croÿ, heer van Quiévrain en de eerste graaf van Chimay, en Maria van Lalaing. Deze Filips was een neef van Antonie I van Croÿ. Hij trouwde in 1453 met Walburga van Moers-Saarwerden. In 1473 volgde hij zijn vader op als graaf van Chimay en werd hij opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies. Van 1476 tot 1477 trad Filips in dienst van hertog Karel de Stoute (die de familie Croÿ lange tijd vijandig gezind was geweest) op als stadhouder van Gelre. Vervolgens vervulde hij ook hofambten in dienst van Maximiliaan van Oostenrijk.

Ferreolus van Croÿ, heer van le Roelx (circa 1470-1524)

Ferreolus (Ferry) was een zoon van Johan van Croÿ en Johanna van Cresques, en daarmee een kleinzoon van Antonie I van Croÿ en Margaretha van Lotharingen. Ferreolus was ridder van het Gulden Vlies en nam in dienst van het Huis Habsburg deel aan diverse veldtochten. Hij bekleedde verschillende functies aan het hof van Karel V en werd in 1513 aangesteld als stadhouder van Henegouwen. Uit zijn in 1495 met Lamberte van Brimeu gesloten huwelijk werd onder anderen zoon Adriaan geboren.

Adriaan van Croÿ, graaf van le Roeulx (circa 1497-1553)

Adriaan was de oudste zoon van Ferreolus van Croÿ en Lamberte van Brimeu, dochter van Gwijde van Brimeu (1433-1477), stadhouder van Artesië, Namen en Limburg. Bij het overlijden van zijn vader in 1524 werd Adriaan benoemd tot stadhouder van Artesië. In 1540 werd hij bovendien aangesteld tot stadhouder van Vlaanderen. Beide ambten bekleedde hij tot zijn dood in 1553. Adriaan van Croÿ trouwde in 1531 met Claudia van Melun, dochter van François de Melun, graaf van Épinoy. In dat huwelijksjaar werd de heerlijkheid Le Roeulx ook tot graafschap verheven.

LALAINGS

Het adellijke geslacht Lalaing was afkomstig uit Henegouwen.

Joost van Lalaing, heer van Montigny (circa 1437-1483)

Joost van Lalaing, heer van Montigny, vervulde diverse functies in dienst van de Bourgondische hertogen. Zo was hij onder meer raadsman van Karel de Stoute en kamerheer aan het hof van Maria van Bourgondië. Sinds 1478 was hij ridder van het Gulden Vlies. Joost van Lalaing werd in 1480 tot stadhouder van Holland en Zeeland benoemd. Die functie bekleedde hij tot hij in 1483 sneuvelde tijdens het beleg van Utrecht. Joost van Lalaing was sinds 1462 getrouwd met Bonne van Viefville en uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren, onder wie de zonen Karel en Antoon.

Antoon I van Lalaing, graaf van Hoogstraten (1480-1540)

Antoon (Anthony) van Lalaing, tweede zoon van Joost van Lalaing, vergezelde de jonge hertog Filips de Schone op diens huldigungsreis naar Castilië. Hij was ook een trouwe dienaar van landvoogdes Margaretha van Oostenrijk en van Karel V. In 1522 werd hij door Karel V aangesteld als stadhouder van Holland, Zeeland en West-Friesland. En nadat de bisschop van Utrecht in 1528 afstand had gedaan van zijn wereldlijk gezag, werd hij tevens stadhouder van Utrecht. In 1523 klaagde hij met zijn medestadhouders dat landvoogdes Margaretha onvoldoende bij hen te rade ging, waarop keizer Karel V de landvoogdes opdroeg voortaan geen enkele maatregel te nemen zonder vooraf te overleggen met de bisschop van Luik, de heer van Ravenstein, de prins van Oranje, de graaf van Buren, de heer van Gavere en de graaf van Hoogstraten. In 1518 was zijn heerlijkheid Hoogstraten tot graafschap verheven; in de

gelijknamige hoofdplaats liet hij zowel een schitterende kerk als een voor- naam stamslot bouwen. Antoon was orthodox katholiek. Hij stichtte in zijn heerlijkheid Culemborg een ‘broederschap van het Heilig Sacrament’ en een gasthuis en trad in 1534 op tegen de Wederdopers in Amsterdam. Antoon van Lalaing was gehuwd met Elisabeth van Culemborg, maar het huwelijk bleef kinderloos. ‘Met zijn dood ging een man van beproefde trouw, grote kennis en ervaring voor zijn land verloren.’¹⁶

Karel II, graaf van Lalaing (1506-1558)

Karel II, graaf van Lalaing, heer van Escornaix, was een zoon van Karel I van Lalaing en Jacoba van Luxemburg-Fiennes. Zijn broer Filips van Lalaing was graaf van Hoogstraten en stadhouder van Gelre, Zutphen en Gulik. Karel II werd opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies en was onder meer lid van de Raad van State. In 1549 werd hij benoemd tot stadhouder van Henegouwen en in 1557 trad hij op als plaatsvervangend landvoogd van de Nederlanden.

Uit zijn eerste huwelijk, met Margaretha van Croÿ, werden dertien kinderen geboren, onder wie Filips van Lalaing, heer van Escornaix, een latere stadhouder van Henegouwen. Na het overlijden van Margaretha huwde Karel II met Maria van Montmorency en uit dit huwelijk werden nog vier kinderen geboren. Karel II overleed in Brussel op 23 november 1558.

Pontus van Lalaing, heer van Bugnicourt (1508-1558)

Pontus van Lalaing, heer van Bugnicourt, Hesdin en Villers, seneschalk van Oosterbant, ridder van het Gulden Vlies, was stadhouder van Artesië en stadhouder van Vlaanderen van 1553 tot 1558.

Filips van Lalaing, graaf van Hoogstraten (1510-1555)

Filips van Lalaing, zoon van Karel I van Lalaing en Jacoba van Luxemburg-Fiennes, broer van Karel II van Lalaing, werd geboren in 1510 en erfde de titel van graaf van Hoogstraten van zijn kinderloze oom Antoon I van Lalaing. In 1544 werd Filips, ridder van het Gulden Vlies, benoemd tot stadhouder van Gelre, als opvolger van René van Chalon. Op aandrang van landvoogdes Maria van Hongarije werden zijn bevoegdheden als stadhouder echter beperkt. Filips trouwde in 1532 met Anna van Rennenberg, de enige dochter van graaf Willem van Rennenberg en Cornelia van Culemborg. Uit dit huwelijk werd onder anderen zoon George geboren, de latere roemruchte

Filips van Lalaing, graaf van Hoogstraten, te paard.
 Houtsnede C. Anthonisz, circa 1546.

graaf van Rennenberg en stadhouder van diverse gewesten. Filips van Lalaing overleed op 30 juni 1555.

GLYMES (BERGENS)

Het geslacht Glymes stamde af van een bastaardzoon van Jan II van Brabant. De naam verwijst naar het Waals-Brabantse dorp Glimes. Leden van deze familie, onder wie markiezen van Bergen op Zoom, vervulden hoge functies in de Nederlanden en traden onder meer op als stadhouders.

Jan III van Glymes, heer van Bergen op Zoom (1452-1532)

Jan III van Glymes van Bergen vervulde belangrijke functies in dienst van Filips de Schone, Maximiliaan I en Karel V, was lid van de Geheime Raad, kanselier van de Orde van het Gulden Vlies en een voornaam adviseur van landvoogdes Margaretha van Oostenrijk. In 1502 raakte hij door meningsverschillen over de buitenlandse politiek even in ongenade en werd hem het

stadhouderschap van Namen ontnomen, maar in 1509 werd hij hersteld in die functie en kreeg hij bovendien de titel ‘Eerste Kamerheer des Keizers’¹⁷. Jan III voerde in opdracht van Karel V verschillende diplomatieke opdrachten uit en kreeg opnieuw veel invloed aan het hof. Hij overleed op 20 januari 1532 in Brussel, waarna hij ‘met groote staatsie’ werd bijgezet in het voorvaderlijk graf in de kerk te Bergen op Zoom. Jan III was in 1487 getrouwd met Adriana van Brimeu en uit dit huwelijk werden naast enkele dochters drie zonen geboren, onder wie Anton.

Anton van Glymes, markies van Bergen op Zoom (1500-1541)

Anton van Glymes van Bergen was de zoon van Jan III van Glymes van Bergen en Adriana van Brimeu. In 1533 werd zijn heerlijkheid Bergen op Zoom door keizer Karel V tot markgraafschap verheven en zijn heerlijkheid Walhain tot graafschap, waardoor Anton markies van Bergen op Zoom en graaf van Walhain werd. Van 1527 tot 1541 was hij stadhouder van Namen en van 1533 tot 1541 tevens stadhouder van Luxemburg. Anton was getrouwd met Jacoba van Croÿ, dochter van Hendrik van Croÿ.

Adolf van Kleef (1425-1492)

Adolf van Kleef was het zesde kind en daarmee de jongste zoon van hertog Adolf I van Kleef en diens tweede vrouw Maria van Bourgondië (dochter van hertog Jan zonder Vrees). Hij werd geboren op 28 juni 1425. Als neef van de hertog van Bourgondië werd Adolf samen met zijn broer Johan aan het hof van Filips de Goede opgeleid. Johan nam later het hertogdom Kleef over, terwijl Adolf in de Nederlanden bleef en bij een erfdeling in 1450 de lenen Ravenstein, Herpen en Uden in Brabant kreeg. Na zijn huwelijk in 1453 met Beatrix van Portugal verwierf hij ook de heerlijkheid Dreischor in Zeeland. Adolf nam een vooraanstaande plaats in aan het Bourgondische hof, was ridder van het Gulden Vlies, en nam deel aan diverse veldtochten. Na het overlijden van Beatrix (1462) ging hij in 1470 een tweede huwelijk aan, met een natuurlijke dochter van Filips de Goede. In 1477 benoemde hertogin Maria hem tot stadhouder van het bedreigde gewest Henegouwen, een functie die hij tot 1482 bekleedde. Na de dood van hertogin Maria was hij nauw betrokken bij de opvoeding van de jonge Filips de Schone en werd hij in 1483 vooraanstaand lid van de door Maximiliaan van Oostenrijk ingestelde regentschapsraad, die in 1485 werd ontbonden. Adolf overleed op 18 september 1492 te Oostburg in Zeeland.

Filips van Bourgondië (1464-1524)

Filips was een buitenechtelijke zoon van hertog Filips de Goede, net als zijn halfbroer David die sinds 1456 bisschop van Utrecht was. In 1498 werd Filips door hertog Filips de Schone tot admiraal der Nederlanden benoemd en in 1501 werd hij ridder van het Gulden Vlies. Nadat hij in 1505 ‘geëcht’ was, trad hij in de jaren 1505-1507 op als stadhouder van Gelre en Zutphen. Daarna vestigde hij zich rond 1508 op kasteel Souburg op Walcheren. Na de afzetting van bisschop Frederik van Utrecht wees Karel V hem echter aan als nieuwe bisschop van Utrecht. De verkiezing door de Utrechtse geestelijkheid en standen ging niet zonder slag of stoot, omdat deze aanstelling slechts de voorbode van een annexatie leek. In sneltreinvaart doorliep Filips vervolgens de noodzakelijke wijdingen. Hij was echter niet bepaald geschikt voor een geestelijk ambt en bleef op het bisschoppelijk paleis in Wijk bij Duurstede in luxe baden. Filips was een liefhebber van vrouwen, paarden en wapens en interesseerde zich veel minder voor kerkelijke aangelegenheden. Ook in politiek opzicht was hij weinig succesvol. Wel bevorderde hij de kunsten en trad hij op als beschermheer van Erasmus. Filips van Bourgondië overleed zeven jaar na zijn bisschopsverkiezing op 1 april 1524 in Wijk bij Duurstede. Hij liet vier bastaardzonen na en een enigszins dubieuze reputatie. Hij werd ‘door velen vereerd, maar door nog meer mensen gehaat, met name door de burgers van Utrecht die hem als een Oostenrijkse gouverneur beschouwden en zijn wereldse levensstijl, zijn gestrengheid en de zware lasten die zijn bestuur oplegde ongaarne verdroegen’.¹⁸

Filips van Bourgondië, heer van Beveren (circa 1450-1498)

Filips van Bourgondië was een zoon van Anton van Bourgondië, die een bastaardzoon van hertog Filips de Goede was. In 1478 werd hij opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies en benoemd tot stadhouder van Namen. Dankzij zijn huwelijk met Anna van Borselen verwierf hij aanzienlijke bezittingen in Zeeland en werd hij in 1486 heer van Veere. In 1491 volgde hij bovendien Cornelis van Bergen op als admiraal van de Nederlanden. Uit het huwelijk met Anna van Borselen werd onder anderen zoon Adolf van Bourgondië geboren, die eveneens admiraal der Nederlanden werd.

Maximiliaan II van Bourgondië, markies van Veere (1514-1558)

Uit het huwelijk van Adolf van Bourgondië met Anna van Bergen, dochter van Jan III van Glymes van Bergen, werd op 28 juli 1514 zoon Maximiliaan

geboren. Als Maximiliaan II volgde hij in 1540 zijn vader Adolf op als admiraal der Nederlanden en in 1546 werd hij opgenomen in de Orde van het Gulden Vlies. Karel V benoemde hem in 1547 tot stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht en verheef in 1555 de heerlijkheden Veere en Vlissingen tot markizaat. Als admiraal en kapitein-generaal wist Maximiliaan de Hollandse, Zeeuwse en Friese kust goed te beschermen tegen Franse invallen. In 1555 was hij aanwezig bij de troonsafstand van Karel V. Diens opvolger Filips II bevestigde zijn stadhouderschap. Maximiliaan II was in 1542 getrouwd met Louisa van Croÿ, maar hij overleed op 4 juni 1558 kinderloos en diep in de schulden. ‘Maximiliaan was in hoge mate prachtlievend en schrok niet terug voor de meest kolosale uitgaven en schulden. Net als zijn vader was hij een verbitterde tegenstander van de Reformatie, die hij net zo streng en bloedig als Adolf vervolgde.’¹⁹ (Om de schulden te delgen moest het markizaat uiteindelijk verkocht worden en kwam het in handen van prins Willem van Oranje.)

Maarten van Rossem (1478-1555)

De Gelderse legeraanvoerder Maarten van Rossem (ook geschreven als Maarten van Rossum) werd circa 1478 in Zaltbommel geboren als zoon van Johan van Rossem en Johanna van Hemert, die tot de lagere adel in de Bommelerwaard behoorden. In de loop van zijn carrière verwierf hij verschillende titels, zoals heer van Poederoyen, pandheer van Bredevoort, heer van Cannenburgh, en heer van Lathum en Baer. In de strijd tussen de Habsburgse vorsten in de Nederlanden en de hertogen uit het Huis Egmont om de heerschappij over het hertogdom Gelre, diende Maarten van Rossem jarenlang als nietsontziend militair hertog Karel van Gelre. De hertog benoemde hem in 1518 tot stadhouder van Friesland en bevorderde hem later tot veldmaarschalk. In die rang veroverde Van Rossem in 1527 Utrecht en brandschatte hij in 1528 Den Haag. Later streed hij onder meer tegen Habsburgse troepen in Oost-Friesland en tegen het leger van de bisschop van Utrecht. Na het overlijden van Karel van Gelre diende Maarten van Rossem ook onder diens opvolger, Willem V van Kleef. Het kwam in de jaren veertig tot een militair verbond van de Geldersen met Frankrijk en Denemarken, waarop Van Rossem met een grote legermacht Brabant binnenviel en vervolgens, al plunderend en brandschattend, oprukte naar Antwerpen. In de buurt van Brasschaat bracht hij een Habsburgs leger onder bevel van René van Chalon een bloedige nederlaag toe. De Habsburgers brachten echter nieuwe troepen op de been en in 1543 moesten de Geldersen zich gewonnen geven. Bij

het Traktaat van Venlo droeg Willem van Kleef het hertogdom Gelre en het graafschap over aan Karel V. Daarna trad Maarten van Rossem ondanks zijn gevorderde leeftijd in dienst van zijn vroegere vijand. Hij vocht voor Karel V in Frankrijk, even fel en hardvochtig als voorheen voor Gelre, en werd in 1553 benoemd tot stadhouder van Luxemburg. In het legerkamp bij Givet raakte hij in 1555 besmet met de pest. Op 7 juni 1555 overleed Maarten van Rossem in Antwerpen, waarna hij werd begraven in de kerk van Rossum. Op bevel van de Spaanse heersers in de Zuidelijke Nederlanden werd zijn gebeente later overgebracht naar de Sint-Janskerk in Den Bosch. Hoewel we eigenlijk niet zo veel over hem weten is Maarten van Rossem ‘in het historisch bewustzijn blijven voortleven als de schrik van boeren en burgers, de wrede, niets ontziende veldheer die plunderend en brandstichtend door de Nederlanden en Noord-Frankrijk trok’.²⁰

Maarten van Rossem te paard. Houtsneede C. Anthonisz, circa 1540.

Alle stadhouders van de Nederlanden

VAN JAN VAN LANNOY TOT HENDRIK VAN ORANJE-NASSAU

Dit boek biedt een verhalend overzicht van alle stadhouders in de Lage Landen sinds de Bourgondische tijd. Uiteraard komen de prinsen van Oranje en de Friese Nassaus aan bod, maar daar blijft het niet bij. De stadhouders van Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland passeren de revue, maar ook die van Groningen, Drenthe, Gelderland, Overijssel, Vlaanderen, Luxemburg, Henegouwen en Namen. Naast bekende worden ook minder bekende stadhouders, zoals telgen uit de adellijke families Van Croÿ, Van Lalaing en Van Egmont, in woord en beeld geportretteerd.

Arnout van Cruyningen (1960) studeerde geschiedenis aan de Radboud Universiteit. Hij is expert op het gebied van het Huis Oranje-Nassau en andere Europese dynastieën. Hij schreef eerder de succesvolle boeken *Het Koninklijk Huis der Nederlanden* en *De Staten-Generaal*.

De pers over *Het Koninklijk Huis der Nederlanden*:

‘Een prima boek over de Nederlandse monarchie voor een groot publiek.’ – NBD Biblion

‘Met zijn prettige en goed leesbare schrijfstijl baant Van Cruyningen zich vrij moeiteloos een weg door de rijke en gedetailleerde Nederlandse vorstengeschiedenis.’ – Historien.nl

Omniboek

www.omniboek.nl

NUR 680
ISBN 978 94 019 0923 5

9 789401 909235